

Лекция 13

Дәрістің тақырыбы: Аударма тіл аралық және мәдениет аралық коммуникацияның бір түрі

Глоссарий

Реципиент (лат. *recipiens* - "қабылдау"). Аудармада "аударма тілі" (реципиент тілі деп те аталады) - аударма жүзеге асырылатын тіл. Бұл "бастапқы тілдің" антонимі, аударма жүзеге асырылатын тіл. Көптеген кәсіби салаларда аударма тілі аудармашының ана тілі болып табылады.

Мәдениет термині арабтың «маданият» – «қала, қалалық» деген сөзінен енген. В.Дальдің сөздігінде «культура» ұғымы: өсіру, өңдеу, күту, білім, ақыл-ой, ізгілік деген мағынада берілген. Көне заманда «культура» деген ұғым «жерді өңдеу» деген мағына білдірген. Кейінірек бұл сөздің мағынасы тереңдеп, «жанды жетілдіру» деген ұғымда жұмсалған. Уақыт өте келе еуропалық тілдерде «мәдениет» сөзі «білім беру», «даму», «қабілеттілік», «құрметтеу» сияқты мағыналарға ие болады.

Мәдениет аралық қарым-қатынас – бұл салыстырмалы түрде жас ғылым. Ол XX ғасырдың ортасында пайда болды. Мәдениет аралық коммуникация ұғымын 1950 жылдары Американдық мәдени антрополог Эдвард Холл АҚШ Мемлекеттік департаментінің тапсырмасы бойынша американдық дипломаттар мен шетелдегі іскер адамдарды бейімдеу бағдарламасының бөлігі ретінде енгізді. Басқа елдерде табысты жұмыс істеу үшін, тек қана басқа тілдерді білу ғана емес, сонымен бірге өзге ұлттардың мәдениетін, дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарымен танысу керек екенін түсінген американдық саясаткерлер мен кәсіпкерлердің жеке мүдделеріне байланысты болды. Мәдениет аралық қарым-қатынастың академиялық пән ретінде танылуы 1954 жылдан басталды. Осы жылы Э. Холл мен Д. Трагердің «Мәдениет және коммуникация» атты еңбегі жарық көрді. Авторлар тұңғыш рет «мәдениет аралық қарым-қатынас» терминін ұсынып, адами қарым-қатынастардың ерекше бір саласын бейнеледі. Кейінірек, Э. Холлдың («Немой язык», 1959) әйгілі шығармасында мәдениет аралық қарым-қатынастың негізгі ережелері мен идеялары дамыды, онда автор мәдениет пен коммуникацияның тығыз байланысын көрсетті. Мәдениет пен қарым-қатынастың байланысы туралы өз идеяларын дамыта отырып, Холл мәдениетті үйрету керек деген қорытындыға келді. Мәдениет аралық қарым-қатынас дербес оқу пәніне айналды. Мәдениет аралық қарым - қатынас мәселелері XX ғасырдың алпысыншы жылдары әлеуметтік мәдениеттану салаларында өзекті болып, ғылым ретінде дами бастады.

«Мәдениетаралық қарым-қатынас – әртүрлі ұлттар мен мәдениет өкілдері арасындағы өзара түсінушілік». Атақты лингвист ғалым И.И.Халеева: «мәдениетаралық қарым-қатынас - әртүрлі тілдер мен мәдениетке жататын адамдар іс-әрекетінің ерекше жемісі. Бұл тек қана әр түрлі мәдениет пен тілге жататын адамдар арасындағы қарым-қатынас емес, сонымен қатар олардың бір-бірін «жат» ретінде қабылдайтындықтарынан да байқалады» – деп нақты анықтама береді. [1]. Мәдениетаралық қарым-қатынас тақырыбын қозғай отырып, қазақ халқының этикетікетінде кездесетін терминдерге анықтама беріп кетсек.

Мәдениет термині арабтың «маданият» – «қала, қалалық» деген сөзінен енген. В.Дальдің сөздігінде «культура» ұғымы: өсіру, өңдеу, күту, білім, ақыл-ой, ізгілік деген мағынада берілген. Көне заманда «культура» деген ұғым «жерді өңдеу» деген мағына білдірген. Кейінірек бұл сөздің мағынасы тереңдеп, «жанды жетілдіру» деген ұғымда жұмсалған. Уақыт өте келе еуропалық тілдерде «мәдениет» сөзі «білім беру», «даму», «қабілеттілік», «құрметтеу» сияқты мағыналарға ие болады.

Аударманың маңыздылығы және оның адамдардың өміріндегі ерекше орны барған сайын айқын сезіне басталды. Аударманың арқасында әртүрлі тілдерде сөйлейтін адамдар көпұлтты мемлекеттерде сөйлесе алады, аударма тіларалық және мәдениетаралық қарым-қатынасты қамтамасыз етеді, аударманың арқасында әртүрлі ілімдер мен діндер таралады. Аударма процесінде реалийлердің аудармасына мән беру қажет, өйткені олар ұлттық нышанға ие және белгілі бір мәдениеттің өмір сүру ерекшеліктерінің, әлеуметтік және тарихи дамуының жарқын көрсеткіші болып табылады. Реалийлерді аудару жолдарын анықтау қазіргі аудармадағы маңызды зерттеу бағыты болып табылады. Адамдар бір тілден екінші тілге аудармаларды көптен бері қолданып келеді, бірақ бірінші аударманың қашан жасалғанын ешкім нақты айта алмайды, бірақ бұл делдалдың көмегімен әртүрлі тілдерде сөйлейтін адамдардың қарым-қатынасы жүзеге асырылды. "Аударма" ұғымына бірнеше анықтама беруге болады: "Аударма - ауызша сөздің немесе жазбаша мәтіннің мазмұнын басқа тіл арқылы беру". В.Н.Комиссаров аударманың келесі анықтамасын ұсынады: "Аударма - бұл тілдік медиацияның бір түрі, онда басқа тілде түпнұсқаны соңғысына коммуникативті - эквивалентті етіп толық ауыстыруға арналған мәтін жасалады" [2, 49-бет]. Соңғы жылдары "мәдениет" ұғымына көзқарастар өзгерді. Бұрын "мәдениет" сөзі қоғамның материалдық және рухани жетістіктерінің жиынтығы деп қарастырылған, қазір бұл сөз адам қызметінің барлық тарихи, әлеуметтік және психологиялық ерекшеліктерін қамтиды. Отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде аударма мәдениеттің, ғылымның, экономиканың, әдебиеттің және қарым-қатынас тілінің дамуындағы ерекше рөлге баса назар аударылады. Соңғы жылдары аударманың өзі мәдениеттанудың объектісіне айналды және мәдениеттің жаңа тұжырымдамасы осы зерттеулерге өз ізін қалдырады, бірақ мәдениеттануды тілдік зерттеулермен салыстыруға болмайды. Мәдениетаралық коммуникация және аударма мәселелерін қарастыра отырып, бұл процестерде басты рөлді

аудармашы - мәдениетаралық қарым-қатынасты қамтамасыз ететін бір немесе бірнеше шет тілдерін білетін адам екендігін ұмытпаған жөн. Мәдениетаралық қарым-қатынасты қамтамасыз ету үшін қазіргі уақытта аудармашы екі тілді ғана емес, сонымен бірге "екі мәдениетті" тұлға болуы қажет. Мәдениетаралық қарым-қатынас пен аударма бір-бірінен ажырамайды.

Аударма - тіларалық және мәдениетаралық коммуникацияның бір түрі. Аударма-тілдік медиацияның бір түрі. Оқу аудармасы мен кәсіби аударма деп аталатындарды ажырата білу қажет. Оқу аудармасы шет тілін үйрену процесінде түсіну мақсатында шет тіліндегі мәтінді декодтаумен байланысты. Бұл шет тілінің негіздерін, аударма әдістері мен техникасын түсінуге, тілдегі білімді тереңдетуге мүмкіндік беретін әдіс.

В.Н.Комиссаров аударманың маңызды аспектілерін тілмен байланыстырады:

"1. Аударма қажет, өйткені адамдар бір емес, көптеген тілдерде сөйлейді... аударма тілдік кедергілерді жеңудің өте күрделі құралы болып табылады..."[2, б.17].

"2. Аудармашының алдында тұрған негізгі қиындықтар тілдердің ерекшеліктерімен және олардың жағдайларын сипаттау тәсілдерімен де байланысты" [2, 19-бет].

"3. ... тілдік факторлар аударма үшін қиындықтар туғызып қана қоймай, оларды жеңуге жағдай жасайды. Әр тіл бірегей болғанымен, барлық тілдердің құрылымы мен қолданылуының негізі бірдей қағидаға негізделген, бұл олардың аударма процесінде өзара байланысын мүмкін етеді" [2, б.20].

Аударма процесі немесе терминнің тар мағынасында аударма аудармашының мақсатты мәтінді жасау әрекетін білдіреді. Аударма процесі кем дегенде екі кезеңнен тұрады: аудармашының түпнұсқаның мазмұнын түсінуі және аударма нұсқасын таңдау. Осы кезеңдердің нәтижесінде түпнұсқа мәтінінен аударма мәтініне көшу жүзеге асырылады. **Кәсіби аударма** - бұл басқа тілде түпнұсқаны қайта құруға бағытталған арнайы тілдік қызмет. Бұл қызмет арнайы дайындықты, білім мен дағдыларды қажет етеді. Ол шет тілі мен ана тілін жетік меңгеруді, өзінің ғана емес, шет тілінің мәдениетін де білуді көздейді. Аударманы қарастырудағы маңызды сәттердің бірі-қарым-қатынас-бұл жеке тұлғалардың өзара әрекеттесуі, онда коммуниканттар мәдениет субъектілері, белгілі бір лингво-элеуметтік-мәдени қауымдастықтың өкілдері ретінде көрінеді. Медиация түрі ретінде аударма тек тіларалық ғана емес, сонымен қатар мәдениетаралық коммуникация құралы болып табылады. Аударманы мәдениетаралық коммуникация ретінде қарастыру тілді мәдениеттің құрамдас бөлігі ретінде, біртұтас элеуметтік-мәдени білім ретінде, ал мәдениетті этностың тарихи, элеуметтік және психологиялық ерекшеліктерінің барлық жан-жақтылығын, оның дәстүрлерін, көзқарастарын,

құндылықтарын, институттарын, мінез-құлқын, өмірін, өмір сүру жағдайларын қамтитын қоғамның материалдық және рухани жетістіктерінің жиынтығы ретінде түсінуден туындайды - бір сөзбен айтқанда, бәрі оның болмысы мен санасының жақтары, оның ішінде тілі. Бұл түсінікпен тіл этностың ерекшеліктерін белгілі бір мәдениеттің тасымалдаушысы ретінде көрсететін, оны басқа мәдениеттерден ерекшелендіретін және ажырататын біртұтас әлеуметтік-мәдени білім ретінде түсіндіріледі. Аударма процесінде бір тілді екінші тілге ауыстыру ғана емес, аудармада әртүрлі мәдениеттер, әртүрлі тұлғалар, әртүрлі ойлау қабілеттері, әртүрлі дәстүрлер мен көзқарастар кездеседі. Мәтінді дұрыс (талап етілетін) қабылдаудың тағы бір маңызды шарты - бұл жалпы білім қоры немесе коммуникацияға қатысушыларға тән коммуникативті фон. Мұндай ортақ қордың немесе фонның болмауы мүлдем тиімді қарым-қатынас жасай алмауға әкеледі. Демек, бір ортақ білім қорымен біріктірілген реципиенттердің болуы, кем дегенде, берілген мәтінді сәтті қабылдау, коммуникация актінің абсолютті қажетті құрамдас бөлігі болып табылады. Бірақ нақты өмірде бұл жиі болмайды. Адамдар жазған мәтіндер әрқашан оларға қойылатын талаптарға сай бола бермейді, яғни. сәйкес мәтін құраушы көрсеткіштердің арқасында ішкі тұтастыққа, үйлесімділікке және сыртқы үйлесімділікке ие болады. Мәтіндердің мазмұны жағынан да, дыбысталуы жағынан да ақаулары болуы мүмкін. Ал коммуникацияға қатысушылар коммуникация мақсатына жету үшін қажетті бірдей білімге немесе тәжірибеге ие болмауы мүмкін. Айталық, мәтінді бұрмалайтын фонетикалық қателіктер жіберілуі мүмкін: белгілі бір сөздерді шетелдіктер қате айтуы мүмкін, мысалы, орыс тіліндегі сөздің екпіні дұрыс айтылмаса, егер дұрыс емес интонациялық контур қойылған жағдайда мысалы, бір американдық студент Мәскеуде лық толы автобуста, алдында тұрған адамға «Вы сходите сейчас?» деген екен, сөйлемдегі мәлімдеменің интонациясын жалпы сұрақтың интонациясымен шатастырып алғаны үшін қиындыққа тап болды. Алдында тұрған адам, әрине, одан сұрау емес, бұйрықты естігендей болып, оған жағымсыз әсер етті. Аудармашы аударманың репрезентативтілігіне қол жеткізу үшін өз жұмысында өзі жұмыс істейтін тілдердің түрлері (оның ішінде диалектілер және т.б.) арасындағы айырмашылықтарды білуі және қажет болған жағдайда ескеруі қажет. Сонымен, егер аудармашы неміс тілімен жұмыс істейтін болса, ол Германияда бар неміс диалектілерін, сонымен қатар неміс тілінің швейцариялық және австриялық түрлерін білуі қажет. Француз тілімен жұмыс істегенде, ол кем дегенде қазіргі Францияда ғана емес, сонымен қатар Бельгияда және Квебекте, Канадада және бұрынғы француз колонияларында, мысалы, Африкада тұратын адамдардың әртүрлі диалектілерін түсінуі керек. Ағылшын тілінде жұмыс істейтін аудармашы үшін британдық және американдық түрлері арасындағы негізгі айырмашылықтарды білу қажет. Әрине, оған канадалық, австралиялық, жаңа зеландиялық, үнділік ағылшын және Ұлыбританияның басқа бұрынғы колонияларының ағылшын тілдерінің ерекшеліктерін білгені жақсы, бірақ аудармашы британдық және американдық ағылшын тілінің айырмашылығын түсінбесе жұмыс істей

алмайды. Сондықтан да өзінің «Ілеспе аударма теориясы мен тәжірибесі» кітабында Г.В. Чернов синхронды аудармашыны (және шын мәнінде бұл талапты кез келген аудармашыға да қолдануға болады) тек британдық, американдық емес, сонымен қатар ағылшын тілінің түрлері австралиялық, үнді-пәкістандық, африкалық тілдердің дыбыс құрылымының ерекшеліктеріне үйрету қажеттілігі туралы арнайы айтады. Г.В.Чернов халықаралық конференцияларда спикерлердің көпшілігі ағылшын тілінде сөйлейтінін, олардың ана тілі ретінде басқа тілдерде сөйлейтінін өте орынды атап көрсетеді. Бұл жағдайда аудармашының жұмысын қиындататын фактор әрбір нақты сөйлеушінің ана тілінен фонетикалық, лексикалық және синтаксистік деңгейде көрінетін айтарлықтай кедергі дәрежесіне айналады. Аудармашы (әсіресе аудармашы) кейбір мәлімдеме түрлерін бірден дерлік өңдей алуы керек, өкінішке орай, біздің ең жоғары лауазымды шенеуніктердің сөзінде де көп кездеседі. Сөйлеу мәдениетінің төмендігі (мысалы, саясаткерлер, олар ғана емес) – аудармашы үшін сын объектісі емес (мысалы, орфоэпия мамандары үшін), келемеждеудің объектісі емес (мысалы, жалпы жұртшылық пен журналистер үшін), бірақ тиімді коммуникацияны қамтамасыз етудегі елеулі кедергі.

Мәдениетаралық коммуникациядағы аудармашының рөлі

"Аударма, сөзсіз, адам қызметінің өте ежелгі түрі. Адамзат тарихында тілдері бір-бірінен ерекшеленетін адамдар тобы пайда болғаннан кейін, "эртүрлі тілді" ұжымдар арасындағы қарым-қатынасқа көмектесетін "Қос тілділер" («билингвы») пайда болды". Аударма теориясының ғылыми пән ретінде дамуымен кәсіби аудармашы үшін өзі оқитын елдің шет тілі мен мәдениетін терең білу ғана емес, сонымен қатар ана тілін үйренуге негізделген филологиялық білім де маңызды екені белгілі болды. Өйткені, жақсы аудармашы тіл құрылымының ерекшеліктерін, оның элементтері мен бөліктерінің өзара әрекеттесу логикасын түсінуі керек, осылайша шет тілін ана тілімен олардың алуан түрлілігінде көрсетуге болады. Аудармашылардың алдында тұрған мәселелерге келетін болсақ, негізгі қиындықтардың бірі - эртүрлі тілдерде сөйлейтін ұғымдардың сәйкес келмеуі. Мысалы, Жапония сияқты ерекше елдің мәдениетін алайық. Мұндай ұлттың мәдени ерекшеліктерін жеткізу үшін мамандар көбінесе әр сөздің өте дәл аудармасына жүгінуі қажет. Жапония ұзақ уақыт бойы мәдени жағынан жабық ел болды, сондықтан жапон фильмдері мен анимелері басқа тілдерге аударыла бастағанда, жапондық ұғымдар Батыс көрерменіне жақын ұғымдармен алмастырылды. Мысалы, "суси" сөзі "шоколадты торт"деп аударылған. Жалпы, жапондықтарға арналған аниме - бұл көрермен немесе оқырман жақындауға тырысатын қиял әлемі. Бірақ ағылшын тіліндегі нұсқаларында аниме мен манга көбінесе түпнұсқа сценарийлерінен өзгеше түрде шығарылды. Олардың мағынасын толық түсіну мүмкін болмады, өйткені тиісті аударма жасай алмағандықтан бүкіл көріністер кесілді. Бірақ болашақта, алдыңғы тәжірибені ескере отырып, аудармашылар жапон мәдениетінің

ерекшеліктерін әртүрлі құралдармен (транскрипция, транслитерация, түсіндірме аударма) дәл жеткізуді үйренді. Аудармашылардың арқасында жапон мәдениеті бүкіл әлемде өте танымал болды. Бастапқы тіл мен аударма тілі арасындағы лексикалық сәйкестіктерді анықтаудан бастап, аударматану аударма процесін көп қырлы құбылыс ретінде түсіну жолымен жүрді, онда тек тілдік формалар ғана емес, сонымен қатар әлем мен қарым-қатынас жағдайының тілдік көзқарасы, сонымен қатар мәдениеттің жалпы тұжырымдамасымен анықталған тілден тыс факторлардың кең ауқымы салыстырылды. Бұл процесте аудармашының шығармашылық тұлғасы маңызды рөл атқарады. Бұрын жапондық "икебана" терминін жапон мәдениетінен алыс адамдар "букет" деп аударған және түсінген. Жапон мәдениетінің ұлттық ерекшеліктерімен танысқаннан кейін ғана аудармашылар адамдарға бұл сөздің терең мағынасын берді: бұл жай ғана гүл шоғы емес, бұл гүл шоқтарын жасау өнері, өсімдіктің пішіні де, түсі де ерекше мәнге ие әлемнің дәстүрлі жапондық көзқарасына негізделген философия. Аудармашылардың бұл құбылысты дұрыс түсіндіруі ғана Жапония мәдениетінің жаңа үрдісін, жапондықтардың ұлттық сипатының мәнін, оның дүниетанымын түсінуге мүмкіндік берді. Алайда, егер аудармашы аударма теориясын игермеген болса, онда коммуникативті функция да, аударманың жеткіліктілігі де қамтамасыз етілмейді. Аудармашының негізгі міндеттерінің бірі - түпнұсқаның мазмұнын толық жеткізу, ал, әдетте, түпнұсқа мен аударманың мазмұнының нақты ортақтығы өте маңызды.

Сұрақтарға жауап беріңіз?

- 1. Мәдениетаралық коммуникация теориясының негізін қалаушы кім болды?*
- 2. Аудармашының мәдениетаралық қарым-қатынастағы рөлі қандай?*
- 3. Аударманың негізінде не жатыр?*
- 4. Мәдениетаралық байланыс не үшін қажет?*
- 5. Мәдениетаралық коммуникацияның ерекшелігі неде?*
- 6. Халықаралық қатынастардағы Мәдениетаралық коммуникация?*

ПАЙДАЛАНЫЛАТЫН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Алексеева И. С. Введение в переводоведение: учеб. пособие для филол. и лингв. фак. высш. учеб. заведений / И. С. Алексеева; СанктПетербургский гос. ун-т, фак. филологии и искусств. - 4-е изд. – Москва : Академия ; Санкт-Петербург: СПбГУ, 2010. – 360 с. (27 экз.)
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода. – Москва, 2008. – 240 с.
3. Виноградов В. С. Введение в переводоведение : (общ. и лексич. вопр.) / Москва : Изд-во ИОСО РАО, 2001. - 223 с. (17 экз.).
4. Гарбовский Н. К. Теория перевода / Н. К. Гарбовский. – Москва, 2004. – 544 с.

5. Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода. – Москва: Книжный дом «Либроком», 2009. – 176 с.
6. Комиссаров В. Н. Слово о переводе / В.Н. Комиссаров. – Москва, 1973. – 215 с.
- 7.https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%BE%D0%BB%D0%BB,_%D0%AD%D0%B4%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B4_%28%D1%83%D1%87%D1%91%D0%BD%D1%8B%D0%B9%29
- 8.<https://tensaigakkou.ru/ikebana/>